

Succesvol kapitalisme als tegengif voor communisme

Marshallhulp in Europa

De ontwikkeling van de Koude Oorlog is moeilijk te begrijpen zonder het Marshallplan. Geplaatst in de brede context van de zich ontwikkelende Koude Oorlog is pas goed te zien hoe groot de gevolgen waren van dit Amerikaanse strategisch beleid – geen liefdadigheid maar een verstandig inzetten van beschikbare middelen.

Kleio gaat wat dieper in op de verplichte voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Het Marshallplan (1948)*.

Frans Verhagen is publicist en Amerika-kenner.

Noorlogs Europa maakte begin 1947 een extreem koude en sneeuwrijke winter mee. Al bestaande tekorten aan voedsel en brandstoffen werden nijpend. Regeringen improviseerden. Ze legden quota's aan voor importen, strenge regulering van de geldvoorraad, en probeerden bilateraal afspraken te maken om te barteren (ruilen). Landen waren op zichzelf aangewezen en stelden hun beleid daarop in. In het Verenigd Koninkrijk nationaliseerde de Labour Party belangrijke industrieën en zette een veelomvattende verzorgingsstaat op, waardoor de financiële problemen alleen maar groter werden. Het onvermijdelijke gevolg was dat Engeland de tering naar de nering moest zetten op buitenlands gebied. De regering in Londen liet Amerika weten dat ze geen geld meer had om in het chaotische Griekenland de Sovjetinvloed in te dammen, of in Turkije te voorkomen dat de Sovjet-Unie een marinebasis probeerde te krijgen. In februari 1947 besloot de Amerikaanse president Truman de Britse rol over te nemen en hij legde dit plan voor aan leidende Congresleden. Een van de sprekers op die bijeenkomst was onderminister Dean Acheson, die een inktzwart beeld schetste. Hij had het over Griekenland en Turkije als 'rotte appels' die Iran en het hele Middellandse Zeegebied zouden kunnen aansteken, inclusief Italië en Frankrijk. De Republikeinse senator Arthur Vandenberg was onder de indruk. Als Truman een dergelijke toespraak hield in het Congres, dacht Vandenberg, dan zouden de meeste Congresleden hem steunen.

Dat knoopte de president in zijn oren en op 12 maart schetste Truman voor een bijeenkomst van Huis en Senaat in apocalyptische termen wat er op het

spel stond. Zijn voorstel ging de boeken in onder de naam Trumandoctrine: 'Ik geloof dat het beleid van de VS moet zijn om overal vrije volkeren te steunen die zich verzetten tegen pogingen hen te onderwerpen, uitgevoerd door gewapende minderheden of door druk van buiten.' Een probleem was de expansieve aard van deze doctrine: elke regering die claimde zich te verzetten tegen communistische ondermijning kon er een beroep op doen. De doctrine was ook *open ended*: ze liet in het vage wat voor steun Amerika zou geven, maar suggereerde zowel economische als militaire bijstand. Dat was niet wat de opsteller van de containment-strategie, de briljante diplomaat George Kennan, had bedoeld.

Poster ter promotie van het Marshallplan in Europa, 1950. The George C. Marshall Foundation.

Angst aanwakkeren

Het grootste langetermijnprobleem zou de manier zijn waarop Truman zijn plannen had verkocht. Het schetsen van angstvisioenen en dreigende rampen zou de toon van de Koude Oorlog worden. Overdrijven om een onwillig Congres of een weifelende bevolking over te halen zou een vast patroon worden in de Amerikaanse politiek, niet alleen tijdens de Koude Oorlog maar ook erna. Griekenland en Turkije kregen hulp ter waarde van 400 miljoen dollar. Hoewel het Congres Truman op binnenlands terrein overall dwarsboomde, ging het gemakkelijk met deze uitgaven akkoord.

'Het schetsen van angstvisioenen en dreigende rampen zou de toon van de Koude Oorlog worden'

Onderdeel van Trumans assertieve optreden, na een aarzelend begin in zijn eerste twintig maanden, was een herziening van de militaire structuur. De krijgsmachtonderdelen werden samengevoegd tot het Pentagon zoals we dat nu kennen. Het was een moeizaam compromis, met burgers als minister van Defensie en onderministers voor leger, marine en luchtmacht die moesten garanderen dat militaire beslissingen altijd geaccordeerd zouden worden door leden van een gekozen regering. De *Joint Chiefs of Staff*, het overlegorgaan dat tijdens de oorlog had gefunctioneerd, werd geïstitutionaliseerd. De president kreeg de beschikking over een *National Security Council* (NSC) om het veiligheidsbeleid te coördineren en hem van persoonlijk advies te voorzien. Het *Central Intelligence Agency* (CIA) moest informatie verzamelen in andere landen.

Het gebeurde allemaal tegen een angstwekkend decor. Amerikanen die dat voorjaar Europa bezochten, schrokken van wat ze zagen. Herstel in de landen die onder de oorlog geleden hadden, ging veel trager dan gehoopt. Vooral Duitsland bleef achter en daardoor stokten ook andere economieën. De lethargie en het gebrek aan vertrouwen in de toekomst leken het klimaat rijp te maken voor verdere groei van de communistische partijen. De communisten hadden in de oorlog een belangrijke verzetsrol gespeeld en zouden nu via de stembus kunnen profiteren van het ongenoegen. Het beste tegengif was succesvol kapitalisme, redeneerde de Amerikaanse regering, en daarvoor was economisch herstel noodzakelijk. Geleidelijk aan werd ook duidelijk dat Europees herstel alleen mogelijk was als Duitsland weer op eigen benen kon staan. Duitsland was verdeeld in vier bezettingszones. Naoorlogs herstel werd gehinderd door afspraken die tijdens de oorlog waren gemaakt over herstelbetalingen en beperking op de industriële productie van het land. De geallieerde bondgenoten raakten steeds verder verdeeld over

het te volgen beleid. Frankrijk en de Sovjet-Unie wilden Duitsland zwak houden. Maar zonder kolen, staal en machines uit Duitsland bleef herstel in de rest van Europa traag. Vooral de Duitse kolen waren onmisbaar. Daarnaast was de zogenoemde 'dollar gap' een van de grootste problemen: landen hadden niet genoeg hard geld om voedsel en brandstoffen te kopen, laat staan de middelen die nodig waren voor wederopbouw.

Marshall in Moskou

Generaal George Marshall, die tussen 1939 en 1945 de stafchef was geweest van het Amerikaanse leger, was in januari 1947 door president Truman benoemd tot minister van Buitenlandse Zaken. In april 1947 voerde Marshall in Moskou overleg met Stalin. Hij kwam tot de overtuiging dat hoe langer het duurde voor gesprekken en onderhandelingen wat opleverden, hoe groter het risico werd dat Amerika zijn greep op de ontwikkelingen zou verliezen. Stalin hoefde enkel te wachten tot de omstandigheden in West-Europa verder verslechterden en kon daar dan van profiteren. Europa had hulp nodig. Terug in Washington zette Marshall George Kennan en diens *Policy Planning Staff* aan het werk om een plan op te stellen voor Europees herstel. Toevallig had Harvard University Marshall uitgenodigd om de ►

Generaal George C. Marshall in 1947. Nationaal Archief, Den Haag.

traditionele toespraak te houden aan het einde van het studiejaar. Hij gebruikte het om op 5 juni 1947 zijn *European Recovery Plan* te ontvouwen. Marshall riep het Amerikaanse volk op Europa een helpende hand toe te steken. Het plan onderkende dat niet zozeer de militaire dreiging het probleem was, maar de economische malaise die de Sovjet-Unie mogelijkheden gaf om invloed te verwerven. Om dat te pareren moest Amerika de Europeanen helpen zichzelf te helpen. Zo gezien was het doel van wat al snel het Marshallplan zou gaan heten behalve praktisch ook ideologisch: laten zien dat je geen revolutionaire, socialistische of communistische revoluties nodig had om zelfvertrouwen, welvaart en sociale vrede te herstellen, maar juist een kapitalistische markteconomie. Met een helpende hand konden democratieën het zelf doen.

Essentieel was dat Duitsland meedeed, want niemand was gebaat bij een neutraal en verarmd Duitsland in het midden van Europa. Daarom moest de Marshallhulp een collectieve onderneming zijn, een aanzet geven tot Europese samenwerking. Het verhogen van de industriële productie in het westen van Duitsland betekende dat Amerika de verplichting van herstelbetalingen aan de Sovjet-Unie, overeengekomen in Potsdam in augustus 1945, opzette. Amerikaanse beleidsmakers gaven de prioriteit aan Duits herstel en generaal Lucius Clay, de gouverneur van de Amerikaanse zone, gebruikte al zijn aanzienlijke macht om dat uit te voeren. De Amerikanen namen op de koop toe dat de integratie van West-Duitsland in West-Europa zou kunnen leiden tot het

verlies van Tsjecho-Slowakije en Polen. Vaak wordt de Europese deling getraceerd naar de afspraken in Jalta, maar er valt veel voor te zeggen om het Marshallplan en de gevolgen ervan als minstens zo belangrijk te beschouwen.

Stalin schiet te hulp

De Amerikanen waren zo slim om ook de Sovjet-Unie bijstand te bieden, mede op aanraden van Kennan. De voorwaarden waren niet erg aantrekkelijk. De Sovjet-Unie moest de door haar gedomineerde landen in Oost-Europa openstellen voor marktkrachten en zou dan moeite hebben het politieke toneel te domineren. Volgens Marshall was het enige doel van de hulp om 'honger, armoede, wanhoop en chaos' te bestrijden, maar er zat een serieuze strategie achter. De Amerikanen wisten dat Stalin de voorwaarden voor participatie niet zou kunnen accepteren. Kennan had dat voorzien. Russische afwijzing was ook nodig, niet alleen om te voorkomen dat de Sovjets het plan van binnenuit zouden frustreren, maar ook omdat het anders zeker door het Congres zou zijn afgewezen. Stalin gaf de landen in zijn invloedssfeer opdracht de hulp te weigeren, wat daar kwaad bloed zette. Natuurlijk maakte de hele opzet Stalin nog wantrouwend dan hij al was, maar dat was bijkomende schade die in dit stadium niet belangrijk werd geacht.

'De crisis rond Berlijn leidde tot sterk verhoogde uitgaven voor defensie, maakte het eenvoudiger om te pleiten voor een militair bondgenootschap en gaf de voorstanders van het creëren van een nieuwe West-Duitse staat de wind in de zeilen'

Tsjecho-Slowakije was een van de landen die om Marshallhulp had gevraagd, maar daarvan onder druk van Stalin moest afzien. In februari 1948 nam de communistische partij, die tot dan deel had uitgemaakt van een coalitieregering, in Praag de macht over. Zoals zo vaak bewees Stalin de hardliners in het Westen een dienst. De coup bevestigde het vijandbeeld: een Sovjet-Unie die uit was op werelddominantie. Voor Stalin was de coup juist een defensieve reactie op de bedreigende drieslag van het Marshallplan, het Verdrag van Brussel, waarin België, Frankrijk, Groot-Brittannië, Luxemburg en Nederland een collectieve verdediging afspraken, en de voorbereidingen om een nieuw onafhankelijk Duitsland op te tuigen. Door Praag te plaatsen in de schijnbaar onstuitbare opmars van het communisme in Europa kreeg de discussie in Amerika een nog apocalyptischer toon. De Marshallhulp rolde probleemloos door het Congres.

Affiche ter promotie van de Marshallhulp in West-Berlijn in 1948. National Archives and Records Administration.

Nog voordat het effect van de hulp voelbaar was, werden in het voorjaar van 1948 de Europese problemen acuut. Met actieve hulp van de Sovjet-Unie dreigden de Italiaanse communisten de verkiezingen te gaan winnen die in april gehouden werden. De CIA zette alles op alles om de stemmen de goede kant op te krijgen en dat lukte. Onmiskenbaar ging het hier om een interventie in de democratische gang van zaken van Italië, maar deze activiteiten waren inmiddels gelegitimeerd door de *National Security Act* die dergelijke geheime operaties mogelijk maakte.

Strijd om Berlijn

Zoals Stalin al had gevreesd, gingen de drie bezettende bondgenoten onverdroten verder met het herinrichten van Duitsland door op 18 juni 1948 voor hun zones een nieuwe Duitse munt in te voeren. Zes dagen later gebruikte Stalin dit als excuus voor een blokkade van de aanvoeroute naar Berlijn, waar de westelijke geallieerden driekwart van de stad beheersten. Zonder aanvoeroute werd het isolement van Berlijn pijnlijk duidelijk. Het was de eerste grote confrontatie in de Koude Oorlog. Truman was ervan overtuigd dat hij direct moest handelen om geloofwaardigheid te behouden. Hij kon Berlijn niet opgeven. Het kostte de nodige moeite om genoeg vliegtuigen bij elkaar te krijgen, maar in de lente van 1948 werd Berlijn via een indrukwekkende luchtbrug bevoorrad met levensmiddelen, brandstoffen en alle mogelijke andere goederen. Op 12 mei 1949 gaven de Sovjets het op. Opnieuw hielp Stalin zijn felste tegenstanders. De crisis rond Berlijn leidde tot sterk verhoogde uitgaven voor defensie, maakte het eenvoudiger om te pleiten voor een militair bondgenootschap en gaf de voorstanders van het creëren van een nieuwe West-Duitse staat de wind in de zeilen.

De meest recente schrijver over het Marshallplan, Benn Steil, laat zien dat de oprichting van de NAVO

een direct gevolg was van het Marshallplan. Het Marshallplan 'versnelde en intensiverde' bestaande spanningen. Door de verdieping van de kloof tussen Oost en West en de bevrozing van de scheidslijn kwam de Koude Oorlog in een nieuwe fase. Uiteraard hadden de strategen onder leiding van George Kennan niet alles voorzien, maar terugkijkend moet je vaststellen dat het scenario zich onttolde zoals deze briljante man had verwacht.

Het lijkt geen twijfel dat het Marshallplan de economische groei versnelde, al zijn er historici die volhouden dat het herstel ook zonder die hulp wel was gekomen. Generaties Europeanen groeiden op met het beeld van een genereus Amerika dat hielp toen het echt nodig was. Het is geen fout beeld, maar het blijft goed om de context van de hulp te zien: de prioriteit van de Verenigde Staten was het dwarsbomen van communistisch links in Europa, niet het promoten van financiële stabiliteit of het bevorderen van Amerikaanse export. Het was een strategisch plan en het werkte fantastisch. ■

Links: Producten, zoals voedsel, die door Marshallhulp in Europa kwamen, droegen regelmatig dit embleem op de verpakking. Zo was er geen twijfel mogelijk over waar de hulp vandaan kwam. Onder: De VS wilden duidelijk maken aan West-Duitsland waar de hulp vandaan kwam. Borden als deze werden door het hele land verspreid. Bord uit circa 1950. Schifffahrtsmuseum in Kiel.

De cijfers

Via het Marshallplan hielp Amerika Europa met 13 miljard dollar – in koopkracht van 2016 staat dat gelijk aan 110 miljard dollar. Officieel was het plan in werking tussen april 1948 en april 1952. Het geld werd verdeeld over de achttien deelnemende landen op basis van het aantal inwoners, met een afwijking naar boven voor de belangrijkste industrielanden. Het Verenigd Koninkrijk kreeg 26 procent, Frankrijk 18 procent en Duitsland 11 procent. Nederland ontving in totaal 1,1 miljard dollar, al is onduidelijk wat precies tot de hulp gerekend kon worden. Fameus is het mogelijk apocriefe verhaal dat toen een diplomaat minister-president Willem Drees bezocht om over de hulp te praten, mevrouw Drees een mariakaakje serveerde bij de koffie. De Amerikaan zou hebben gezegd dat een land met zo'n zuinige minister-president het geld vast en zeker goed zou gebruiken.